

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
ННІ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
Кафедра загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітнього ступеня «магістр»

на тему «**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЖІНОК-
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ**»

Виконала:

студентка II курсу магістратури, 61 гр.

напряму підготовки 053 Психологія

Башлай Валерія Миколаївна

Науковий керівник:

канд. псих. наук, доцент

Дроздова Марина Анатоліївна

Чернігів 2025

Студент _____

Підпис

П.І.Б.

Наук. керівник _____

Підпис

П.І.Б.

Рецензент _____

Підпис

П.І.Б.

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри загальної, вікової та соціальної психології, протокол № ... від «...» ... 2025 року. Студент допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ І СТЕРЕОТИПІВ ПРО ЖІНОК- ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	7
1.1. Аналіз феномена соціальних уявлень	7
1.2. Феномен гендерних стереотипів.....	14
1.3. Соціальні уявлення та стереотипи про жінок-військовослужбовців	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ	32
2.1. Методика та процедура дослідження.....	32
2.2. Отримані результати та їхній аналіз.....	32
2.3. Практичне впровадження результатів	40
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціальними, політичними та культурними трансформаціями, зумовленими збройною агресією Російської Федерації проти України. Повномасштабна війна стала не лише викликом для держави, але й потужним чинником переосмислення соціальних ролей, цінностей і норм, зокрема у сфері гендерних відносин. В умовах війни значно зросла участь жінок у секторі безпеки й оборони, передусім у лавах Збройних Сил України, що актуалізує проблему суспільного сприйняття жінок-військовослужбовців.

Історично військова служба в суспільній свідомості асоціювалася переважно з чоловічою роллю, що сприяло формуванню стійких гендерних стереотипів щодо «непритаманності» військової діяльності жінкам. Проте сучасні реалії демонструють активну, професійну та відповідальну участь жінок у бойових діях, командуванні підрозділами, військовій медицині, розвідці, штабній та аналітичній роботі. Це обумовлює трансформацію традиційних соціальних уявлень, які, однак, відбуваються нерівномірно та часто супроводжуються внутрішніми суперечностями.

Соціальні уявлення як форма колективного знання відіграють ключову роль у регуляції соціальної поведінки, міжгрупових взаємин та формуванні соціальних установок. Вони визначають очікування суспільства щодо певних соціальних груп, впливають на процеси соціальної ідентифікації та самооцінки, а також можуть сприяти як соціальній інтеграції, так і дискримінації. У цьому контексті соціальні уявлення про жінок-військовослужбовців мають безпосередній вплив на рівень їх професійного визнання, психологічного благополуччя та ефективності виконання службових обов'язків.

Особливої уваги потребує те, що навіть за умов офіційного впровадження принципів гендерної рівності у Збройних Силах України, на рівні масової свідомості зберігаються уявлення, які поєднують образ жінки-військової з традиційними жіночими ролями (берегині, матері, волонтерки), що може

знижувати сприйняття її як повноцінного суб'єкта військово-професійної діяльності. Таким чином, виникає суперечність між реальною участю жінок у військовій службі та її відображенням у соціальних уявленнях.

Наукова розробка проблеми соціальних уявлень представлена працями зарубіжних та вітчизняних дослідників (С. Московічі, Ж.-К. Абрик, Т. ван Дейк, Г. Андреева, Н. Паніна, О. Кочубейник). Гендерні аспекти військової служби та психологічні особливості жінок у силових структурах висвітлюються у працях українських і міжнародних науковців, проте емпіричні дослідження, присвячені саме соціальним уявленням про жінок-військовослужбовиць ЗСУ в умовах повномасштабної війни, залишаються недостатніми.

З огляду на зазначене, обрана тема магістерського дослідження є науково актуальною, соціально значущою та практично важливою, оскільки спрямована на поглиблення розуміння психологічних механізмів формування соціальних уявлень та їх впливу на процеси гендерної інтеграції у Збройних Силах України.

Мета дослідження: проаналізувати теоретичні аспекти та провести емпіричне дослідження соціальних уявлень про жінок-військовослужбовців ЗСУ.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз феномена соціальних уявлень та гендерних стереотипів.
2. Охарактеризувати соціальні уявлення та стереотипи про жінок-військовослужбовців.
3. Здійснити емпіричне дослідження щодо соціальних уявлень про жінок-військовослужбовців ЗСУ.

Об'єкт дослідження: соціальні уявлення про жінок-військовослужбовців ЗСУ.

Предмет дослідження: особливості, структура та зміст соціальних уявлень та стереотипів про жінок-військовослужбовців ЗСУ.

У процесі виконання завдань використовувалися такі *методи дослідження*:

– *теоретичні* – аналіз та узагальнення вітчизняної наукової літератури з метою визначення основних понять за темою дипломної роботи;

– *емпіричні* – спостереження; анкетування; методи математичної обробки результатів дослідження для перевірки їх достовірності.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дипломної роботи становить 48 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ І СТЕРЕОТИПІВ ПРО ЖІНОК- ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Аналіз феномена соціальних уявлень

Практично з початку ХХ століття відомі психологи та соціологи вказували на необхідність вивчення уявлень індивідів про навколишню дійсність. У. Томас і Ф. Знанецький звернули увагу на те, що суб'єкт реагує на ситуацію, виходячи з того, як він сам її сприймає. Розробка цієї проблеми нашоюхнула У. Томаса до формулювання «теореми Томаса»: «Якщо ситуації визначаються як реальні, вони і стають реальними за своїми наслідками».

Згідно з концепцією Е. Дюркгейма, свідомість людини має двоїсту природу та включає індивідуальний і колективний виміри. Індивідуальна свідомість відображає унікальність окремого суб'єкта, тоді як колективна свідомість є спільною для членів певної соціальної спільноти. Саме в межах колективної свідомості формуються та функціонують колективні уявлення, які, за твердженням дослідника, виникають не як сума ізольованих індивідуальних поглядів, а як результат взаємодії та об'єднання індивідів у соціальну цілісність [19].

Розвиваючи ідеї Е. Дюркгейма, С. Московічі наголошує на принциповій відмінності між колективними та соціальними уявленнями. На його думку, соціальні уявлення не є проявом надіндивідуальної колективної свідомості, а постають як феномен індивідуальної психіки, який водночас має соціальну зумовленість. Таким чином, соціальні уявлення розглядаються як психосоціальне явище, що поєднує когнітивні компоненти з емоційно-ціннісними.

Соціальний характер уявлень у концепції С. Московічі має багатовимірну природу та виявляється у кількох аспектах [9]. По-перше, уявлення пов'язані зі структурними та культурними характеристиками соціальної реальності. По-друге, вони є соціальними за своїм походженням, оскільки формуються у процесі міжособистісної та групової взаємодії. По-третє, соціальні уявлення виступають елементом самої соціальної реальності, виконуючи функцію її інтерпретації та конструювання.

С. Московічі визначає соціальні уявлення, як складну багаторівневу «систему дій, ідей та цінностей, що виконують двоєдине завдання: по-перше, встановити порядок, що дозволяє індивідам орієнтуватися в матеріальному й соціальному світі та впливати на них; а по-друге, забезпечити членам суспільства можливість спілкування, забезпечивши їх кодом для соціальних обмінів, найменування і класифікації різних аспектів життя, індивідуальної та групової історії».

На думку Д. Жодле «поняття “соціальне уявлення” означає специфічну форму знання – знання здорового глузду, зміст якого свідчить про дію соціально маркованих породжуючих і функціональних процесів. В ширшому розумінні воно означає форму соціального мислення. Соціальне уявлення – це різновид практичного мислення, що спрямоване на спілкування, розуміння і освоєння соціального оточення, матеріального та ідеального. Соціальне маркування змісту або процесів репрезентації слід співвідносити з умовами й контекстами, в яких виникають уявлення, з повідомленнями, в яких вони поширюються, а також з функціями, яким вони слугують у взаємодії зі світом і “іншими”» [9].

Аналізуючи феномен соціальних уявлень, Д. Жодле виокремлює шість основних підходів до їх наукового дослідження. Перший підхід зосереджується на когнітивній активності суб'єкта у процесі конструювання уявлень та передбачає аналіз двох ключових вимірів — контекстуального, що відображає вплив конкретної ситуації, і виміру групової ідентифікації. Другий підхід спрямований на вивчення процесу формування змісту уявлень, який індивід

засвоює з культурного середовища. Третій підхід розглядає соціальні уявлення як специфічну форму дискурсу та складову комунікативної взаємодії. У межах четвертого підходу досліджується вплив практичного досвіду суб'єкта на формування соціальних уявлень, зокрема його соціального статусу та дії інституційних норм. П'ятий підхід акцентує увагу на взаємозв'язку соціальних уявлень із міжгруповими відносинами, а також на динаміці трансформації уявлень у процесі міжгрупової взаємодії. Шостий підхід інтерпретує соціальні уявлення як результат домінуючої в суспільстві ідеології.

Таким чином, у межах цієї теоретичної концепції практично не існує об'єктів або явищ, які не могли б бути предметом наукового аналізу. Узагальнення численних трактувань поняття соціальних уявлень дозволяє виокремити низку його ключових характеристик. Передусім соціальні уявлення постають як особлива форма знання, що належить до сфери здорового глузду, а їхній зміст, способи функціонування та відтворення зумовлюються соціальним контекстом. Водночас вони є специфічним способом пізнання соціальної реальності, який забезпечує осмислення дійсності в процесі міжособистісної та групової комунікації.

Соціальні уявлення також можна розглядати як динамічний процес, що опосередковує взаємозв'язок між реальним і уявним, між об'єктивними характеристиками соціального світу та суб'єктивним досвідом його інтерпретації. У цьому значенні вони виступають чинником конструювання соціальної реальності не лише на індивідуальному, а й на груповому рівні. Соціальне уявлення завжди спрямоване на певний об'єкт і за своєю природою близьке до символу або знака, через який цей об'єкт набуває смислу.

У ширшому розумінні соціальні уявлення є водночас результатом і процесом засвоєння психологічної та соціальної реальності; вони охоплюють різноманітні форми переконань, ідеологічних настанов і знань, включно з науковими. Крім того, соціальні уявлення відображають спільне бачення світу, характерне для певної соціальної групи, формуються у процесі комунікації та визначають напрями поведінки і взаємодії її членів. Як динамічне

психосоціальне явище, вони є результатом групового конструювання соціального об'єкта й одночасно становлять типову складову індивідуальної свідомості представників цієї групи.

Різноманітність підходів до визначення соціальних уявлень — як форми знання, способу пізнання, соціального процесу або психосоціального феномена — свідчить про їхню складну й багатовимірну природу. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність дослідження соціальних уявлень не лише в межах комунікативних процесів, а й у контексті механізмів формування та трансформації знання [19].

Автори теорії соціальних уявлень наголошують на нерозривному зв'язку між образним, фігуративним компонентом уявлення та його смисловою значущістю, підкреслюючи, що кожен образ наповнюється певним змістом, а кожен смисл знаходить своє образне втілення. Поняття «образ» у цьому контексті використовується як для позначення цілісної фігуративної структури, так і для характеристики специфіки уявної дії. Соціальне уявлення не лише відображає соціальну реальність, а й водночас формує спосіб її сприймання, фіксуючи ставлення суб'єкта до навколишнього соціального світу.

Вивчення механізмів конструювання соціальних уявлень здійснюється за кількома основними напрямками [19]. До них належать аналіз соціального контексту, в якому виникають уявлення, та взаємодії суб'єкта із соціальними стимулами; дослідження впливу групових норм і цінностей на зміст уявлень; вивчення індивідуальних і колективних смислів та інтерпретацій, що формуються або засвоюються у процесі їх конструювання. Окремий напрям становлять спроби реконструювати соціальні уявлення через аналіз дискурсивних практик суб'єкта та його соціального статусу, а також дослідження змін і трансформацій уявлень у контексті міжгрупових відносин. Значна увага приділяється і механізмам репрезентації соціального світу через інтеріоризацію системи соціальних ставлень.

Ж.-К. Абрик запропонував концепцію центрального ядра соціального уявлення, яке визначає його смислову цілісність і внутрішню структуру та

характеризується відносною стабільністю й опором до змін. Периферійна зона уявлення включає когнітивні елементи — категорії, когнітивні карти, сценарії, наївні теорії тощо, — що виконують операціональну функцію у процесі сприймання соціальної реальності. На відміну від ядра, периферія є більш гнучкою та схильною до трансформацій [7].

Подальший розвиток уявлень про структуру соціальних уявлень знаходимо у теорії А. Славської, яка акцентує увагу на ролі інтерпретації. Інтерпретація розглядається як здатність індивідуальної свідомості формувати власну позицію, вибудовувати смислові схеми, пояснювальні моделі та «версії» подій, особливо в умовах невизначеності або зміни життєвих орієнтирів. На відміну від наукового пізнання, інтерпретація не спрямована на встановлення істини, а виконує функцію досягнення внутрішньої визначеності, цілісності та завершеності світосприйняття.

Інтерпретаційний процес тісно пов'язаний з оцінюванням ситуацій — як легких чи складних, напружених або безвихідних — і дає змогу сформувати узагальнене бачення події. Хоча оцінки та судження різних людей щодо однієї й тієї самої ситуації можуть істотно відрізнятись або навіть суперечити одне одному, взаєморозуміння стає можливим через зіставлення, узгодження та зближення різних інтерпретацій до спільної смислової позиції [11].

Формування соціальних уявлень відбувається через процес об'єктивації, початковим етапом якого є анкерування, або «якоріння». На цій стадії новий об'єкт осмислення співвідноситься з уже сформованими когнітивними структурами та включається до наявної системи понять. У межах цього процесу активізуються механізми когнітивної узгодженості, внаслідок чого інформація, що не відповідає усталеним уявленням, елімінується, ігнорується або зазнає смислової трансформації.

Подальша об'єктивація здійснюється шляхом персоналізації або фігурації. Персоналізація передбачає пов'язування абстрактного поняття з відомими образами чи соціально значущими фігурами, тоді як фігурація полягає у закріпленні змісту поняття через спрощені формули наукового

знання. Обидва механізми сприяють зниженню рівня абстрактності теоретичних положень і забезпечують їх сприйняття як частини повсякденної реальності.

На наступному етапі відбувається селекція та надання смислового контексту окремим елементам наукової теорії, які засвоюються буденною свідомістю. Актуалізація вже сформованих соціальних уявлень зумовлює вибіркоче сприймання інформації: узгоджені з наявними схемами знання краще фіксуються у пам'яті та відтворюються, тоді як суперечливі — маргіналізуються. Водночас у період первинної соціалізації, коли когнітивні структури ще не стабілізовані, інформація, що не відповідає наявним схемам, може привертати підвищену увагу.

Результатом зазначених процесів є формування фігуративної схеми, яка виконує роль центрального образного компонента соціального уявлення. Вона акумулює ключові характеристики явища, базові поняття та елементарні взаємозв'язки між ними, забезпечуючи схематичну репрезентацію наукових ідей. Конструювання цього семантичного простору ґрунтується на процесах категоризації, що визначаються системою соціальних ставлень суб'єкта.

Завершальним етапом становлення соціальних уявлень є натуралізація, тобто сприйняття сформованої фігуративної схеми як об'єктивної та самоочевидної реальності. Унаслідок цього наукові поняття втрачають статус абстрактних конструкцій і набувають автономного існування у свідомості індивіда. Таким чином, трансформація наукового знання у соціальне уявлення завершується створенням вибіркової, схематизованої структури, що відповідає ціннісним орієнтаціям та очікуванням суб'єкта і інтегрується в систему соціальних норм.

Натуралізація концептуальних схем забезпечує включення наукового знання у повсякденний досвід та сприяє його закріпленню в соціальній реальності. Подальше функціонування соціальних уявлень супроводжується їх трансформацією, а також змінами у самій соціальній дійсності. Об'єкт уявлення набуває статусу значущого соціального феномена, а уявлення про нього стає

підґрунтям для нових способів інтерпретації соціального світу. Як наслідок, соціальні уявлення виконують регулятивну функцію щодо поведінки та соціальних ставлень учасників взаємодії [19].

Соціальні уявлення знаходять своє відображення у стереотипах, установках, типових моделях поведінки та інтерпретаційних схемах, формуючи автономну систему осмислення навколишньої дійсності. У наукових дослідженнях зазвичай виокремлюють три ключові функції соціальних уявлень. Перша — пізнавальна, що забезпечує інтеграцію нового знання шляхом його категоризації, спрощення та систематизації, дозволяючи ефективно орієнтуватися у зростаючому інформаційному просторі. Друга — інтерпретаційна, яка полягає у наданні соціальним подіям смислу, підтриманні ціннісних орієнтацій та емоційно-оцінювальному осмисленні досвіду. Третя — регулятивна, оскільки зміст соціальних уявлень безпосередньо впливає на поведінкові стратегії та соціальні ставлення індивідів. Тісний взаємозв'язок соціальних уявлень і соціальних ставлень підтверджується емпіричними дослідженнями послідовників С. Московічі — Д. Меджі, Г. Магні, Р. Фарра та Д. Жодле.

У межах концепції соціальних уявлень суттєва увага приділяється аналізу їхніх соціальних функцій. Представники французької наукової школи визначають провідною функцією соціальних уявлень їх пізнавальне призначення, оскільки вони виступають інструментом осмислення соціальної реальності. Відповідно до логіки цієї теорії, соціальні уявлення спочатку виконують описову функцію, згодом — класифікаційну, а на завершальному етапі — пояснювальну щодо об'єктів сприйняття. Водночас підкреслюється, що соціальні уявлення не зводяться виключно до когнітивної схеми опрацювання інформації, а виконують роль своєрідного фільтра, який вибірково та частково трансформує сигнали зовнішнього середовища.

С. Московічі наголошує, що саме соціальні уявлення зумовлюють підпорядкування психічних процесів зовнішнім впливам, сприяють формуванню сталих поведінкових моделей або, навпаки, блокують сприйняття

окремих подій. У такому контексті індивід інтерпретує навколишню дійсність не безпосередньо, а крізь призму власних потреб, інтересів і уявлень.

Наступною важливою функцією соціальних уявлень є регуляція та опосередкування поведінки. Соціальні уявлення закріплюються у відповідних соціальних структурах і набувають нормативного характеру, здійснюючи регулювальний вплив на поведінку та емоційні прояви членів спільноти. Так, дослідження Р. Харре, присвячені кроскультурному аналізу емоційних проявів, засвідчили, що характер виникнення емоційних реакцій та їх динаміка залежать від домінуючих у певній культурі соціальних уявлень. У цьому сенсі соціальні уявлення можуть розглядатися як самостійна змінна, що детермінує різноманіття форм людської поведінки [9].

Третьою функцією соціальних уявлень виступає адаптаційна, яка реалізується у двох взаємопов'язаних аспектах. З одного боку, соціальні уявлення забезпечують включення нових соціальних фактів, а також наукових і політичних явищ у вже наявну систему уявлень, оцінок і переконань. З іншого боку, вони сприяють соціальній адаптації особистості, забезпечуючи її орієнтацію в соціальному середовищі. Р. Харре підкреслює, що у процесі повсякденної поведінки індивіди постійно відтворюють та передають знання й уміння інтерпретації соціального контексту та символічних значень, що є необхідною умовою успішної інтеграції людини в конкретну соціальну спільноту.

Отже, соціальні уявлення (або «соціальні репрезентації») – це система знань, переконань, образів і уявлень, які люди поділяють у певній соціальній групі або суспільстві щодо певного явища, події, об'єкта, тощо. Соціальні уявлення фіксуються у стереотипах, установках, зразках поведінки, способах інтерпретації, і, живучи своїм власним життям, стають системою інтерпретації і категоризації явищ навколишньої дійсності. Найчастіше виділяють три основні функції соціальних уявлень.

1.2. Феномен гендерних стереотипів

Теорія стереотипізації з'явилася після виходу в світ книжки американця Уолтера Ліппмана „Громадська думка” (1922 рік). Саме У.Ліппман ввів у наукову термінологію поняття „стереотип”. *„Стереотип – писав У. Ліппман, – це упереджена думка, яка рішуче керує усім процесом виховання. Він маркує певні об'єкти як знайомі, так і не знайомі. Тому ледве знайомі здаються добре знайомими, а не знайому чужими. Він оперує знаками, які можуть варіювати від істинного індексу до невизначеної аналогії”* [25].

Світ, який людям треба пізнати, й світ, який вони знають, часто дві зовсім протилежні речі. На думку Ліппмана, суспільство знайшло вихід з цієї проблеми у використанні стереотипів – сталих та економних змістових форм існування масової свідомості, яка оперує світом та у світі. Коріняться вони дуже глибоко не тільки в масовій, а й в індивідуальній свідомості. Їх ніхто не вигадав і не запроваджував, як і багато чого в світі людей, вони виникли із суспільної потреби в них.

Механізм стереотипізації ґрунтується на процесі наділення об'єкта спостереження певними властивостями шляхом його віднесення до вже знайомої категорії, що зазвичай вибудовується через протиставлення альтернативній групі або образу. Ключовою психологічною основою стереотипів є узагальнення та схематизація як власного досвіду суб'єкта, так і досвіду взаємодії з іншими. Реалізація стереотипізації відбувається за рахунок використання бінарних опозицій, антропоморфізації соціальних явищ і персоніфікації, що зумовлює виникнення ефекту поляризації — так званого «чорно-білого» способу осмислення дійсності. Подібне спрощення процесів мислення та сприймання, характерне для повсякденної свідомості, виконує адаптивну функцію, полегшуючи орієнтацію у ситуаціях, які не потребують глибокого аналізу або прийняття індивідуально виважених рішень [28].

Стереотип – психологічний феномен внутрішнього світу людини, який поєднує: фрагмент реальності, її особистісне світосприйняття, її оцінка певної соціальної групи та між групова взаємодія в цьому фрагменті реальності (або з

приводу нього). У формуванні соціального стереотипу беруть участь такі розумові процеси як генералізація, схематизація, категоризація та казуальна атрибуція (причинно-наслідкове пояснення об'єктивної реальності). Але його зміст обумовлений конкретним історичним соціокультурним середовищем, яке виділяє основні, значущі характеристики об'єкту й пропонує вже готові способи стерео типізації явища. Все це говорить про те, що стереотип – складне соціально-психологічне явище з власною структурою та відповідними функціями.

В 1950-1970 рр. минулого століття тривала дискусія щодо самого феномена стереотипу: стосовно того чи є він знанням, чи істинна його конструкція, чи можна вважати стереотип результатом розумової діяльності чи стереотипізації.

Дослідження Г. Тажфела та В. Дуаза у Західній Європі довели протиріччя в даному феномені. Стереотип не є упередженням, але не можна говорити про його істинність, тому що суб'єкт додає власні уявлення, використовує власний життєвий досвід. Соціальні стереотипи – результат цілого ряду складних розумових процесів і впливу негативних особистісних факторів: інтелектуальних лінощів, нерозвиненості логічного мислення, економії енергії.

1970-1980-ті роки – час емпіричних та прикладних досліджень. Увага, яку приділяли вчені та дослідники окремим першочерговим завданням, довгий час дозволяло обходити ряд принципових теоретичних питань, що пов'язані з проблемою розмежування понять «соціальний стереотип» та «соціальна установка». Вивчення цих феноменів не дало остаточної відповіді на питання: чи є вони незалежні один від одного. На даний час існує три полярні точки зору [17]:

1. Установка – психологічна основа, зміст стереотипу (А. Тажфел, П. Шихірев).

2. Стереотип – лише змістовний та оціночний когнітивний та афективний аспект установки, але установка – це ще демонстративна поведінка, властивість відстояти, готовність втілити власні уявлення в реальних ситуаціях (Р. Лап'єр).

3. Стереотип та установка мають певну структурну та функціональну схожість, але є окремими незалежними одне від одного феноменами (Д. Реймер).

На сьогодні всі три точки зору мають право на існування. Проте варто зазначити, що існує ряд принципових відмінностей між соціальним стереотипом та установкою: це найперше відмінності у дефініціях та у функціях. У визначенні установки робиться акцент на посередницькій ролі, проміжному становищі установки, розгляду її як ланки, що об'єднує потреби суб'єкта та соціальну ситуацію. Стереотип розглядається як один із специфічних способів віддзеркалення дійсності, підкреслюється складність феномену, його незалежність від дійсності.

Стереотипізація є значним ефектом міжособистісного сприйняття – побудовою образу на основі вже існуючого, стійкого уявлення, наприклад, про членів певної соціальної групи (етнічної, гендерної, професійної, тощо).

Соціальний стереотип має багаторівневу структуру та включає такі компоненти:

Когнітивний компонент:

1. сукупність знань, уявлень, переконань про соціальну групу;
2. часто має узагальнений і спрощений характер;
3. може ґрунтуватися як на реальному досвіді, так і на соціальних міфах.

Емоційно-оцінний (афективний) компонент:

1. емоційне ставлення до соціальної групи;
2. включає симпатію, антипатію, страх, повагу або знецінення;
3. значно впливає на стійкість стереотипу.

Поведінковий компонент:

1. готовність до певних дій або моделей поведінки щодо представників групи;
2. проявляється у формі дискримінації або підтримки;
3. безпосередньо пов'язаний із соціальними установками.

Одним із найбільш поширених і соціально значущих різновидів соціальних стереотипів є **гендерні стереотипи**, які ґрунтуються на уявленнях про відмінності між жінками та чоловіками, їх «природні» ролі, якості та соціальні функції.

На відміну від інших соціальних стереотипів, гендерні стереотипи формуються на перетині біологічних відмінностей та соціально сконструйованих норм і очікувань, що зумовлює їх особливу стійкість у масовій свідомості. Вони не лише відображають існуючі соціальні відносини, а й активно їх відтворюють, регулюючи допустимі форми поведінки жінок і чоловіків у різних соціальних контекстах [25].

Гендерні стереотипи виконують важливу регулятивну функцію, визначаючи соціально схвалювані ролі, професії та моделі взаємодії для представників різних статей. Водночас у ситуаціях соціальних змін, зокрема в умовах війни та трансформації гендерних ролей, ці стереотипи можуть вступати в суперечність із реальною соціальною практикою.

Перші дослідження гендерних стереотипів за кордоном проводилися в 1950-ті роки й були пов'язані зі спробами визначити типові відмінності, які існують в уявленнях чоловіків і жінок один про одного та про себе.

Гендерні стереотипи виконують нормативну функцію, визначаючи для представників обох статей соціально схвалювані моделі поведінки, способи життя та напрями діяльності в суспільстві. Стійкість стереотипних уявлень про чоловіків і жінок, яка зберігається не лише впродовж індивідуального життєвого циклу, а й у межах кількох поколінь, зумовлена їхньою регулятивною роллю. З одного боку, незмінність таких уявлень полегшує процес ідентифікації з відповідною гендерною роллю та забезпечує відчуття належності до певної статевої групи. З іншого боку, безумовне дотримання стереотипних приписів часто обмежує можливості особистісного розвитку, навіть попри потенційні переваги їх подолання. За своєю структурою гендерні стереотипи є багатовимірним утворенням і включають щонайменше чотири взаємопов'язані компоненти: уявлення про «чоловічі» й «жіночі» особистісні

риси, типові для кожної статі види діяльності, гендерно марковані професії та соціальні ролі, а також оцінки уявлення щодо зовнішності.

У сучасних українських наукових дослідженнях зазвичай виокремлюють такі основні різновиди гендерних стереотипів: стереотипи маскулінності та фемінності, стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок, стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей, а також стереотипи зовнішності. Так, М. Ткалич визначає стереотипи маскулінності–фемінності як нормативні уявлення про поведінкові, психічні та соматичні характеристики, які традиційно приписуються представникам різних статей. У межах цих уявлень чоловіків зазвичай асоціюють із раціональністю, компетентністю, схильністю до домінування, агресивністю, упевненістю в собі та здатністю контролювати емоційні прояви, тоді як жінкам приписують емоційність, ніжність, турботливість, пасивність і залежність від соціального оточення.

Стереотипи професійної діяльності ґрунтуються на уявленні про «природну» відповідність певних видів праці представникам тієї чи іншої статі. Згідно з такими уявленнями, для жінок традиційно вважається прийнятною виконавська або обслуговуюча діяльність, тоді як чоловікам відводиться роль керівників і організаторів. Водночас у сучасному суспільстві професійні гендерні стереотипи поступово трансформуються, що пов'язано з активнішим входженням жінок у різні сфери професійної діяльності, зміною статевої сегрегації на ринку праці та зростанням представництва жінок на керівних посадах [25].

Окрему групу становлять стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей, які відображають уявлення про гендерно зумовлений розподіл соціальних функцій. У межах цих стереотипів сімейна сфера традиційно асоціюється з жіночою роллю, тоді як професійна самореалізація розглядається як пріоритетна для чоловіків. У суспільній свідомості кар'єрні амбіції чоловіка сприймаються як соціально нормативні, тоді як для жінки «правильним» вибором часто вважається орієнтація на шлюб, материнство та ведення домашнього господарства. У результаті на професійну кар'єру жінки, поряд із

кваліфікаційними вимогами, істотно впливають такі чинники, як сімейний статус, можливість поєднання професійних і сімейних обов'язків, а також наявність дітей. Додатковим обтяжливим фактором виступає необхідність виконання значного обсягу неоплачуваної домашньої праці, яку нерідко визначають як «другу зміну».

Четверту групу утворюють стереотипи зовнішності чоловіків і жінок, що фіксують соціально зумовлені стандарти привабливості та нормативні вимоги до зовнішнього вигляду залежно від статі. Виокремлення цієї групи пояснюється тим, що зовнішність є важливою складовою соціального існування особистості. Вона поєднує анатомічні, соціальні та функціональні характеристики, які сприймаються оточенням на чуттєвому рівні.

Формування гендерних стереотипів зовнішності детермінується комплексом чинників, серед яких провідну роль відіграють індивідуальні естетичні уподобання, соціально нав'язані еталони краси, що транслюються модною індустрією та засобами масової інформації, зокрема мережею Internet, а також етнокультурні особливості, які зумовлюють існування різних — умовно «західних» і «східних» — моделей уявлень про зовнішність чоловіків і жінок.

Загалом гендерні стереотипи мають значний регулятивний вплив на повсякденне життя особистості навіть у тих випадках, коли вони вступають у суперечність з іншими соціальними ролями. Зокрема, професійні ролі можуть містити вимоги, які в різному ступені узгоджуються або конфліктують із традиційними гендерними очікуваннями [28].

Гендерний стереотип як складне соціальне явище виконує наступні функції: підтримка ідентифікації особистості та групи – регулятивна функція; передача досвіду щодо взаємодії представників різних гендерів від покоління до покоління – трансляційна функція; засвоєння та збереження знань, досвіду, норм, цінностей щодо представників власного та іншого гендеру, включення індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин, які так чи інакше детермінуються прийнятим у суспільстві гендерним розподілом – соціалізаційна функція. Гендерний стереотип сприяє утворенню ієрархічної

структури суспільних відносин, тобто виконує стратифікуючу функцію. Гендерний стереотип регулює процес передачі та обміну інформацією між представниками різних гендерів та соціальною системою загалом – комунікативна функція. Гендерні стереотипи, як основа гендерної ідентифікації та самоідентифікації, спонукають індивіда до гендерного самовиховання та саморегуляції.

Таким чином, гендерні стереотипи засвоюються та конструюються через систему соціалізації, розподілу праці й культурні норми, вони детермінують гендерні ролі та ідеали, що існують у суспільстві, а характер їх функційних характеристик набуває забарвлення в залежності від того чи реалізується та чи інша функція гендерного стереотипу в умовах конкретного суспільства із притаманними йому ознаками та запитам [8].

Оскільки гендер розглядається як один із фундаментальних вимірів соціальної організації суспільства, який у взаємодії з іншими соціально-демографічними та культурними параметрами структурує соціальну систему, а гендерні стереотипи виступають ключовим механізмом його відтворення та мають групову природу формування і поширення, їх доцільно аналізувати з позиції подвійності проявів — конструктивного і деструктивного. У межах конструктивного виміру гендерних стереотипів можна виокремити низку принципових аспектів.

По-перше, гендерні соціальні стереотипи виконують функцію носія соціальної традиції та виступають своєрідним діяльнісним фундаментом суспільного життя. Саме через них закріплюється, накопичується й передається досвід міжстатевої взаємодії — як індивідуальний, так і колективний, сформований упродовж кількох поколінь. Як груповий феномен, гендерний стереотип виникає в процесі пошуку таких моделей взаємодії із соціальним середовищем, які забезпечують виживання та стабільність спільноти в конкретних історичних і соціальних умовах. У цьому процесі відбувається узагальнення уявлень про найбільш ефективні способи розв'язання завдань збереження соціальної цілісності, при цьому пріоритет надається потребам

більшості, адже саме її відтворення гарантує безперервність існування соціальної групи. Відповідно, насильницьке або штучне руйнування таких еволюційно сформованих стабілізуючих механізмів, як гендерні стереотипи, може призвести або до зростання ентропійних процесів у суспільстві, або до циклічного повернення до попередніх моделей і, як наслідок, до соціальної стагнації.

По-друге, гендерні стереотипи забезпечують наявність своєї «програми» функціонування соціального організму, яка підтримує його внутрішню активність і здатність до самовідтворення. Вони формують відносно впорядковану систему реакцій на зовнішні соціальні впливи та внутрішні модернізаційні зміни. Саме завдяки існуванню гендерних стереотипів соціальна система вибудовує моделі взаємодії, спрямовані на підтримання умов, необхідних для відтворення її носіїв. Гендерні стереотипи орієнтують соціальних суб'єктів на повторення вже апробованих моделей співіснування жінок і чоловіків, оскільки ці моделі довели свою ефективність у схожих соціальних ситуаціях. При цьому можливі зміни у характеристиках об'єкта взаємодії, які не порушують загальної логіки взаємодії, часто ігноруються. Водночас досягається ключова мета — збереження активної позиції соціальних суб'єктів обох гендерів, що дозволяє їм діяти, а не лише пасивно реагувати на соціальні трансформації [8].

По-третє, гендерні стереотипи фіксують соціальний досвід минулого, спрямований у майбутнє, оскільки вони готують індивіда до тих умов життя, які виявилися життєздатними та значущими для попередніх поколінь. У цьому полягає їхня специфічна функція — забезпечення максимально повного відтворення цінностей, напрацьованих у процесі історичного розвитку конкретного суспільства. Збереження певних гендерних стереотипів у сучасних соціальних умовах може свідчити про те, що соціальні зміни, які не були закріплені в нормах і колективному досвіді та не призвели до трансформації стереотипних уявлень, не мали достатньої сили для їхнього саморуйнування.

По-четверте, гендерні стереотипи виконують важливу роль у відтворенні

гендерної свідомості на індивідуальному рівні, підтримуючи соціальну структуру, організовану за статевою ознакою. Реалізуючи у своїй поведінці очікування, пов'язані з власним гендерним статусом, індивіди не лише відтворюють гендерні відмінності, а й закріплюють відповідні системи соціальної ієрархії, домінування та влади. Водночас така нормативна впорядкованість взаємодії сприяє зниженню ймовірності гострих соціальних конфліктів між представниками різних гендерів.

По-п'яте, потреба в розвитку є іманентною характеристикою соціального суб'єкта та реалізується через усвідомлену діяльність. У цьому процесі гендерні стереотипи впливають на формування ціннісних орієнтацій і програм поступових змін відтворюваних соціальних практик. Такі програми ґрунтуються на попередньому відборі варіантів поведінки, ефективність яких була підтверджена соціальним досвідом, що зменшує ймовірність отримання результатів, протилежних очікуванім. Відтак наявність системи стереотипних уявлень у соціального суб'єкта знижує ризик негативних наслідків у процесі реалізації потреби розвитку.

Таким чином, гендерні стереотипи виконують важливу роль у процесах пізнання, соціального розвитку та підтримання цілісності соціальної системи, створюючи передумови для гендерної ідентифікації та саморегуляції, а їх існування має об'єктивний характер. Водночас механічне заперечення усталеної системи гендерних стереотипів не призводить до їх зникнення, а радше зумовлює формування нових стереотипних конструкцій на основі вже наявних алгоритмів соціальної практики. Це сприяє відтворенню нових стереотипів, які за своїм функціональним призначенням мало відрізняються від попередніх. Разом із тим недоцільно наділяти гендерні стереотипи виключно конструктивним значенням, оскільки наслідки їх деструктивного впливу є цілком відчутними, зокрема в сучасному українському суспільстві. Найбільш виразно це проявляється у феномені подвійної зайнятості жінок (поєднання професійної діяльності з виконанням домашньої праці), поширенні насильства щодо жінок, особливо в межах сім'ї, а також у заниженні оцінки та оплати

жіночої праці порівняно з чоловічою за однакового рівня освіти та кваліфікації [28].

Однією з ключових причин окресленої ситуації є саме деструктивний потенціал гендерних стереотипів. Процеси модернізації суспільства та переходу до егалітарних моделей статевої відносин неможливо розглядати ізольовано від зазначених гендерних проблем. Деструктивний аспект гендерних стереотипів полягає, зокрема, в тому, що вони функціонують як стандартизовані уявлення про належні моделі поведінки та особистісні риси, які ототожнюються з категоріями «чоловіче» та «жіноче». Така жорстка нормативність може гальмувати розвиток нових соціальних явищ у суспільстві, що перебуває в стані трансформації, зокрема в умовах переходу до ринкової економіки, розширення можливостей самореалізації та зростання ролі індивідуальної активності. У цьому контексті гендерний стереотип постає як механізм сприйняття й оцінювання людини через призму її статевої належності з автоматичним перенесенням узагальнених характеристик на всіх представників відповідної гендерної групи без урахування внутрішньо-групових відмінностей. Такий ефект гендерного стереотипу призводить до гендерно означених відмінностей у зв'язку з політико-соціальними проблемами статі, специфікою їх виявів за ринкових умов, стосовно можливостей реалізації особистості як фахівця, лідера, політичного діяча тощо.

По-друге, гендерні групові стереотипи спрямовані перш за все на досягнення необхідних умов існування для більшості та нерідко потребують достатньо багато зусиль та часу для досягнення передбачених за їхньої реалізації надбань. При цьому представник певного гендеру буває змушений підпорядкувати власні інтереси колективному, незважаючи на особистісні позастатеві якості та переконання. Якщо індивід ступає на шлях заперечення власного гендеру, як такого, що закріплений у суспільному досвіді та практиці, то він почасти визнається маргіналізованою особистістю, що позбавляє його/ її можливості ефективного функціонування у соціумі.

По-третє, відтворення гендерних стереотипів у незмінному вигляді може

здійснюватися на протязі тривалого часу у різних індивідів та спільнот. При чому, чим стійкішими є гендерні стереотипи цілей та установок соціального суб'єкта, тим менше у нього можливостей для розвитку та саморозвитку. А така ситуація, оскільки гендерний стереотип є груповим явищем, призводить до уповільнення прогресивних перетворень в соціумі, які так чи інакше торкаються життєтворчості обох гендерів та їхньої взаємодії [25].

По-четверте, закріплення гендерних стереотипів щодо розмежування публічної та приватної сфер сприяє приховуванню антисоціальних і протиправних практик. Одним із проявів деструктивного впливу таких стереотипів є те, що офіційна статистика фіксує лише незначну частку випадків сексуального насильства та насильства в сім'ї. Це зумовлено соціальним осудом і почуттям сорому, які супроводжують зазначені явища та стримують як жінок, так і чоловіків від звернення до судових інстанцій, що передбачають публічність свідчень і розголошення приватних обставин.

По-п'яте, соціальні очікування, пов'язані з належністю до певної статі, формують у жінок і чоловіків нормативно схвалені моделі поведінки. У межах патріархальної культури закріпився гендерний стереотип, згідно з яким жінка розглядається передусім як суб'єкт, орієнтований на сімейну сферу. Внаслідок цього суспільство не висуває до жінок вимог щодо професійної самореалізації та кар'єрного зростання як засобів підвищення соціального статусу. Такий стереотипний підхід сприяє інфантилізації жінок, негативно впливає на процеси їхнього самосприйняття та самооцінки, що підтверджується результатами соціологічних досліджень. У підсумку це ускладнює повноцінну інтеграцію жіночого соціального суб'єкта в нові соціальні процеси та трансформаційні зміни [25].

Підсумовуючи варто зазначити, соціальні стереотипи, будучи універсальним механізмом спрощення та впорядкування соціальної реальності, охоплюють різні сфери суспільного життя та стосуються широкого кола соціальних груп. Одним із найбільш поширених і соціально значущих різновидів соціальних стереотипів є **гендерні стереотипи**, які ґрунтуються на

уявленнях про відмінності між жінками та чоловіками, їх «природні» ролі, якості та соціальні функції. що гендерний стереотип є явищем культурного порядку та формується під впливом історичних умов.

Гендерний стереотип має соціальну природу, є продуктом соціально-культурних норм та очікувань. Такі характеристики змінюються з часом та залежно від країни її культурного, економічного, політичного, ідеологічного середовища. Гендерні стереотипи засвоюються в процесі соціалізації, через систему розподілу матеріальних цінностей та влади, моральні норми та приписи, що існують в суспільстві на конкретному історичному проміжку.

1.3. Соціальні уявлення та стереотипи про жінок-військовослужбовців

Сучасні збройні сили більшості держав уже складно уявити без активної участі жінок. За інформацією Організації у справах жінок у Збройних силах країн НАТО, протягом останніх п'яти років чисельність жінок-військовослужбовців у країнах Альянсу суттєво зросла та нині перевищує 300 тисяч осіб. У Збройних силах України службу та трудову діяльність здійснюють понад 47 тисяч жінок. На сучасному етапі практично не піддається сумніву доцільність і необхідність залучення жінок до військової служби як повноправних учасниць військово-професійної діяльності. Військовослужбовиці демонструють високий рівень професійної підготовки та здатні конкурувати з чоловіками на таких посадах, як лікарі, юристи, фахівці фінансової сфери, зв'язківці, психологи, соціологи тощо. Таким чином, процес фемінізації збройних сил набуває стійкого характеру.

Фемінізація армії виступає складовою ширшого соціального процесу фемінізації суспільства загалом і проявляється у зростанні впливу та ролі жінок у військовій сфері, а також у залежності ефективності функціонування збройних сил від рівня реалізації особистісного та професійного потенціалу

військовослужбовиць. Водночас поширені традиційні, патріархальні гендерні стереотипи, які сформувалися історично та зберігаються дотепер, не лише не сприяють, а й значно ускладнюють процес інтеграції жінок у військове середовище [25].

Соціальні уявлення щодо жінок-військовослужбовців формуються на перетині двох суперечливих систем: усталених традиційних гендерних ролей, у межах яких жінка асоціюється з материнством, миротворчою місією та функцією «берегині», і сучасних уявлень, що ґрунтуються на принципах гендерної рівності, професіоналізму та рівного доступу до військової діяльності.

Історично участь жінок у військовій сфері обмежувалася переважно допоміжними, медичними або тилowymi функціями, тоді як бойові ролі виконувалися значно рідше. У радянський період образ жінки-військовослужбовиці часто зазнавав ідеалізації та романтизації, зокрема в образах «санітарки», «зв'язківці» чи «снайперки», однак навіть у таких наративах зберігався акцент на її традиційній жіночності.

Вагомий внесок у дослідження сучасних гендерних процесів, що відбуваються в українській армії, зробили соціологічні та психологічні праці, присвячені проблематиці гендерної рівності, участі жінок у збройних силах та їх залученню до воєнних дій. Зокрема, Т. Марценюк, А. Гриценко, А. Квіт та М. Берлінська у своїх дослідженнях зазначають, що жінки-військовослужбовці Збройних сил України нерідко стикаються з проявами гендерної дискримінації та упередженим ставленням з боку командного складу. Війна в масовій свідомості чоловіків часто інтерпретується як виключно «чоловіча справа», тоді як участь жінок у бойових діях сприймається як небажана або недоцільна.

Серед основних чинників гендерної дискримінації дослідники виокремлюють стійкі патріархальні уявлення про соціальну роль жінки, недосконалість нормативно-правового регулювання у сфері захисту прав людини незалежно від статі, відсутність ефективних механізмів упровадження принципів гендерної рівності, а також невідповідність існуючих гендерних

стандартів соціальним потребам військовослужбовців. Окрім цього, самі жінки не завжди демонструють упевненість у власних можливостях щодо професійної самореалізації у традиційно «чоловічих» видах діяльності. На думку С. Вихора, О. Топоренка, Г. Сліпушко та Ю. Калагіна, самореалізація жінок у Збройних силах України відбувається в умовах постійного протистояння між суспільною думкою та патріархальними світоглядними установками [8].

Процес інтеграції жінок до збройних сил України не отримав належної суспільної підтримки, що зумовлено поширеністю гендерних стереотипів, збереженням дискримінаційних практик у правовій площині, проявами особистісної та професійної ворожості з боку представників різних ланок військової ієрархії, а також спотвореним або поверховим висвітленням проблеми у засобах масової інформації.

Цікавий підхід до аналізу механізмів конструювання гендерних стереотипів у збройних силах пропонує М. Дубчак. Дослідниця вбачає джерело труднощів інтеграції жінок не стільки в дії стереотипів як таких, скільки в особливостях жіночої психології, зокрема у складності прийняття внутрішньої ієрархії та лідерства серед жінок. Поглибленому розумінню проблеми також сприяють дослідження І. Кірк, Л. Міллер, С. Москоса, Г. Дергрут, Дж. Болдрі, В. Вуд та Д. Каші, у яких аналізується ставлення чоловіків до можливості професійної військової діяльності жінок. Так, результати дослідження в кадетському корпусі Техаського університету засвідчили, що курсанти схильні приписувати чоловікам вищий рівень мотивації та лідерських якостей, необхідних для військової служби, тоді як жінок асоціюють із рисами, які, на їхню думку, знижують бойову ефективність підрозділів. Водночас відсутність статистично значущих відмінностей у показниках успішності між курсантами обох статей підтверджує вплив гендерних стереотипів на формування суджень [25].

Аналіз наукових і публічних дискусій щодо доцільності інтеграції жінок у збройні сили свідчить, що аргументація противників гендерної рівності ґрунтується переважно на уявленнях про фізичну та психологічну

непридатність жінок до військової служби. Дж. Колін-Дагрул та Дж. Ульріч, аналізуючи реакції читачів на публікації про участь жінок у бойових діях, дійшли висновку, що подібні аргументи часто спираються на узагальнення, характерні для соціальних стереотипів. Прихильники ж інтеграції, навпаки, розглядають залучення жінок до служби як чинник підвищення гендерної рівності та боєздатності армії.

Емпіричні результати, отримані А. Доан та С. Портіліо, підтверджують, що гендерні стереотипи здатні істотно гальмувати організаційні зміни, особливо у структурах із жорсткою ієрархією та усталеними нормами, таких як військові організації. При цьому А. Кінг звертається до концепції еквівалентності, наголошуючи, що попри фізичні відмінності жінки можуть бути повністю інтегрованими та прийнятими в колективі за умови високого рівня професійної компетентності та ефективного виконання службових обов'язків [10].

Водночас у наукових працях Б. Мітчела наголошується на можливих негативних наслідках інтеграції жінок у збройні сили, зокрема на зростанні рівня відсіву у військовій освіті, збільшенні медичних витрат та зниженні темпів оперативного розгортання військ.

К. Браун підкреслює, що питання участі жінок у військовій службі вже давно вийшло за межі теоретичних дискусій, оскільки жінки нині виконують бойові завдання, керують військовою авіацією та служать на військових кораблях. Водночас дослідниця, спираючись на міждисциплінарний аналіз, порушує низку принципових питань щодо трансформації уявлень про війну як традиційно «чоловічу» сферу діяльності, мотивації жінок до військової служби та реальної рівності бойових навичок. Такий підхід актуалізує необхідність подальшого дослідження феномена гендерних стереотипів у збройних силах [8].

Дослідження Т. Храбан та К. Самойленко висвітлює типологізацію образів жінок-військовослужбовиць, які створювалися українськими медіа під час російсько-української війни. Як метод було застосовано якісний контент-

аналіз. Для аналізу використано 50 публікацій про жінок у Збройних силах України, опублікованих з листопада 2020 по травень 2023 року. Відбір матеріалів здійснювався за ключовими словами: «жінки», «Збройні сили України», «жінки-військовослужбовці», «гендерна рівність».

Військовий конфлікт став каталізатором появи різноманітних медійних образів жінок у війську. Виявлено два основні типи представлення: консервативний, що відтворює традиційні стереотипи про жінку, та контрстереотипний, який руйнує усталені шаблони. Консервативний образ акцентує увагу на відповідності жіночої поведінки традиційним уявленням про маскуліність та фемінність, що не лише закріплює стереотипні ролі, а й обмежує перспективу участі жінок у бойових завданнях.

Ідеалом військовослужбовиці в медіа постає образ «професіоналки», у якому жінки отримують таке ж визнання, як і чоловіки, завдяки демонстрації їхніх успіхів, бойового досвіду та професійних досягнень. Образ «бунтарки» відображає нове покоління жінок, які відкрито заявляють про своє право обирати власний шлях і прагнуть долучитися до армії, щоб спростувати стереотип про «слабку стать». Водночас акцент на маскуліності при створенні образу жінки-військовослужбовиці свідчить, що медіа продовжують маргіналізувати жінок, навіть попри їхню зростаючу присутність в армії.

Крім того, медіа демонструють багатопланові гендерно-стереотипні образи: «красуня в погонах», «модель для глянцевого журналу», «кохана», «мати», «насамперед, жінка». Ці образи формуються під впливом доброзичливого сексизму, що включає три компоненти: патерналізм, гендерну диференціацію та гетеросексуальну близькість. Образ «особа з особливими побутовими потребами» підкреслює фізіологічні аспекти жіночої репродуктивної системи, що нібито ускладнює перебування жінок у польових умовах. Водночас створення образів «сексуальний об'єкт» і «лесбійка» часто має комерційний характер, орієнтований на залучення аудиторії.

Такі медійні представлення, підтримуючи гендерні стереотипи, можуть гальмувати процес досягнення гендерної рівності у Збройних силах та

перешкоджати формуванню в Україні егалітарної моделі суспільства. Незважаючи на зростання уваги медіа до ролі жінок у захисті державності під час війни, продовжує спостерігатися тенденція підміни оцінки професійних якостей жінок недоречними стереотипами. Конструювання образів відповідно до культури гегемонної маскулінності часто використовується для обмеження ролі жінок в армії або для відведення їм другорядних функцій. У результаті аналізу досліджень виявлено, що уявлення про жінок-військовослужбовиць залишаються суперечливими та глибоко обтяженими гендерними стереотипами. З одного боку, спостерігається поступове визнання професіоналізму жінок у військовій сфері, що виявляється у зростанні їхньої чисельності, розширенні кола посад та позитивних прикладах участі у бойових діях. З іншого — домінують традиційні патріархальні уявлення, які зводять жіночу роль до образів матері, берегині або емоційної підтримки, не визнаючи її повноправною учасницею бойових процесів.

Найбільш поширеними є такі стереотипи [25]:

- уявлення про фізичну, психологічну чи лідерську непридатність жінок до служби;
- сприйняття жінки як «винятку», «допоміжної сили», а не рівноправної військової одиниці;
- сексуалізовані або побутові образи, що маргіналізують жінок у погонах;
- акцентування жіночності навіть у контексті бойових дій;
- трансляція доброзичливого сексизму через образи «красуні», «мами», «коханої» чи «об'єкта з особливими потребами».

Лише за умови комплексної зміни як культурних уявлень, так і інституційних підходів можлива повноцінна гендерна інтеграція, заснована не на формальному представленні, а на реальному визнанні жіночого професіоналізму у сфері національної безпеки.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ

2.1. Методика та процедура дослідження.

Для досягнення поставленої мети було організовано та проведено емпіричне дослідження. Вибірку склали 92 особи, розділені на дві групи: 1 група - жінки-військовослужбовці, 2 - група чоловіки-військовослужбовці. У кожній групі по 46 осіб. Вік досліджуваних складав від 19 до 55 років. Частина досліджуваних мешкає в Полтавській області, частина в Чернігівській. Для дослідження достовірності результатів досліджування мало анонімний характер.

Для дослідження був обраний метод семантичного диференціалу - ефективний інструмент вимірювання ставлення до об'єкта через біполярні шкали. Кожна шкала від 1 до 7 балів дозволяла визначити інтенсивність тієї чи іншої характеристики (наприклад, «сильна - слабка», «приваблива - неприваблива», «поважають - не поважають»). Інтерпретація здійснювалась через діапазони: 1,6–2,4 - негативна характеристика; 2,6–3,4 - швидше негативна; 3,6–4,4 - нейтральна; 4,6–5,4 - швидше позитивна; 5,6–6,4 (до 7) -

виражено позитивна. Дослідження включало соціально-демографічний блок і 26 диференціальних шкал, що відображали зовнішні, соціальні, професійні, особистісні та ціннісно-мотиваційні риси жінок-військовослужбовиць.

Для проведення емпіричного дослідження використовувався семантичний диференціал, що складався з 31 шкали, на кожній з яких респонденти обирали варіанти, які найточніше відображали їхні ставлення до жінок-військовослужбовців. Дослідження проводилося упродовж 3 місяців червень-серпень 2025 року.

2.2. Отримані результати та їхній аналіз.

Проаналізуємо отримані результати за кожною шкалою (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Порівняльні результати оцінювання (жінки та чоловіки) за семантичним диференціалом.

Диференціальна шкала	Респонденти	
	<u>Жінки- військовослужбовці</u>	<u>Чоловіки- військовослужбовці</u>
Немолода-молода	5,3	5,2
Неприваблива – приваблива	5	5,1
Несексуальна – сексуальна	5,1	5,5
Неохайна – охайна	5,7	5,7
Погане здоров'я – хороше здоров'я	5	5,4
Не користується повагою серед жінок - користується повагою серед жінок	5,5	5,7
Не користується повагою серед чоловіків - користується повагою серед чоловіків	5,3	5,2
Не користується повагою командирів - користується повагою командирів	5,3	5,2
Займається не своєю (нежіночною) справою – займається своєю справою	5,3	5,4
Не може бути гарною дружиною та матір'ю - може бути гарною дружиною та матір'ю	5,7	5,2
Служить у тилкових підрозділах – служить на передовій	4,8	5
Має низьку зарплату - має	5,3	5,2

високу зарплату		
Нерозумна - розумна	5,4	5,6
Недосвідчена - досвідчена	5,6	5,4
Не може бути гарним командиром – може бути гарним командиром	5,4	5
Не може зробити кар'єру в армії – може зробити кар'єру в армії	5,7	5,4
Неефективна як військовослужбовець – ефективна як військовослужбовець	5,4	5,3
Не вміє знаходити спільну мову з чоловіками – вміє знаходити спільну мову з чоловіками	5,5	5,7
Слабка - сильна	5,4	5,1
Несмілива – смілива	5,5	5
Нерішуча – рішуча	5,5	5,4
Байдужа – чуйна	5,	5,3
Жорстка – м'яка	5	5,3
Ненадійна – надійна	5,7	5,2
Несамостійна – самостійна	5,7	5,5
Безвідповідальна – відповідальна	5,3	5,4
Нещаслива – щаслива	5,1	5,4
Несправедлива - справедлива	5,5	5,2
Непорядна - порядна	5,1	5,4
Неввічлива - ввічлива	5,4	5,4
Непатріотично налаштована – патріотично налаштована	6,1	5,9

За шкалою «молода - немолода» середнє значення в жіночій підгрупі становить 5,3 бали, у чоловічій - 5,2 бали; обидві групи відносять жінку-військовослужбовця до категорії «швидше молода». Така оцінка відображає асоціацію військової служби з фізичною активністю і енергійністю; незначна перевага у бік жіночих оцінок може свідчити про бажання жінок підкреслити активну життєву позицію своїх співвітчизниць або про те, що самі респондентки частіше ідентифікують військову роль із молодістю як ресурсом витривалості.

За шкалою «неприваблива - приваблива» жінки дали в середньому 5, чоловіки - 5,1. Обидві оцінки знаходяться у позитивній зоні, отже образ військової не викликає у респондентів асоціацій із непривітністю чи неохайністю; трохи вищі оцінки чоловіків можна пояснити їхньою схильністю

більшою мірою помічати та високо оцінювати зовнішність, тоді як жінки оцінюють привабливість більш стримано, фокусуючись на інших рисах.

За шкалою «несексуальна - сексуальна» середні показники становлять 5,1 у жінок та 5,5 у чоловіків; обидві групи дають помірно позитивну оцінку сексуальності, проте чоловіки злегка вищі. Це означає, що для чоловічої частини вибірки жінки-військовослужбовці зберігають елементи фемінності, а жіночі відповіді більш обережні - ймовірно, через прагнення уникнути редукції ролі жінки до лише зовнішніх атрибутів і наголос на професійних якостях.

За шкалою «неохайна - охайна» обидві групи дали однаково високі оцінки - 5,7. Єдність оцінок підкреслює загальне сприйняття охайності як важливої складової військової культури; респонденти пов'язують військову службу з дисципліною і ретельним зовнішнім виглядом, тому охайність сприймається як природна характеристика образу.

За шкалою «погане здоров'я - хороше здоров'я» середні значення становлять 5 для жінок і 5,4 для чоловіків, тобто обидві групи вважають жінок у війську здебільшого здоровими, але чоловіки оцінюють це дещо вищим балом. Різницю можна інтерпретувати як більшу впевненість чоловіків у фізичній спроможності жінок або як тенденцію чоловічої частини респондентів більше вірити в традиційні уявлення про «витривалість» військових незалежно від статі.

За шкалою «не користується повагою серед жінок – користується повагою серед жінок» жінки дали 5,5, чоловіки - 5,7; отже обидві підгрупи визнають, що жінка в армії користується повагою серед жінок, причому чоловіки навіть трохи вище оцінили цей аспект. Така динаміка може свідчити про сприйняття жінки-військовослужбовця як взірця для інших жінок або про тенденцію чоловіків віддавати належну вагу суспільному визнанню жіночої праці.

За шкалою «не користується повагою серед чоловіків - користується повагою серед чоловіків» середні оцінки становлять 5,3 у жінок і 5,2 у чоловіків; ці значення практично ідентичні, тож можна стверджувати, що як

жінки, так і чоловіки однаково вважають, що жінка-військовослужбовець користується повагою серед чоловічих колег. Така узгодженість відповідей свідчить про загальне сприйняття професійності та авторитету жінок у військовому середовищі незалежно від статі респондента.

За шкалою «не користується повагою командирів - користується повагою командирів» жінки в середньому дали 5,3, чоловіки - 5,2; обидві групи схильні вважати, що командири поважають жінок-військових. Це вказує на усвідомлення легітимності жінки у військовому статусі та на те, що формальні ієрархічні структури визнають їхню професійність.

За шкалою «займається не своєю (нежіночною) справою - займається своєю справою» середні значення становлять 5,3 у жінок і 5,4 у чоловіків, тобто обидві групи розглядають військову діяльність як таку, що відповідає жіночим можливостям і вибору.

За шкалою «не може бути гарною дружиною та матір'ю - може бути гарною дружиною та матір'ю» середні показники 5,7 у жінок та 5,2 у чоловіків; жінки більш переконані в сумісності військової служби з родинними ролями, тоді як чоловіки дещо стриманіші. Це можна пояснити тим, що жінки краще усвідомлюють практичні стратегії балансування ролей або прагнуть підкреслити можливість поєднання професії й сім'ї, тоді як чоловіки можуть вважати ці ролі більш конфліктними.

За шкалою «служить у тилкових підрозділах - служить на передовій» середні значення становлять 4,8 у жінок і 5 у чоловіків; значення ближчі до нейтрально-позитивної зони, що показує, що респонденти допускають можливість служби жінок на передовій, але жінки дещо менше схильні асоціювати їх із безпосереднім бойовим контактом. Такий розрив може відображати відмінність у сприйнятті ризику або більше знання жінок про реалізації служби в тилу та на передовій.

За шкалою «має низьку зарплату - має високу зарплату» жінки оцінили 5,3, чоловіки - 5,2; обидві групи вважають, що жінки у війську отримують гідну

оплату (або принаймні заслуговують на повагу в оцінці матеріального статусу). Таке сприйняття може бути пов'язане з уявленням про рівноправність у службі.

За шкалою «нерозумна - розумна» середні показники становлять 5,4 у жінок і 5,6 у чоловіків; обидві групи схильні вважати жінку у війську розумною, з невеликою перевагою чоловіків у оцінці інтелектуальності. Це може свідчити про визнання когнітивних здібностей жінок для виконання складних військових завдань.

За шкалою «недосвідчена - досвідчена» жінки дали 5,6, чоловіки - 5,4; жінки дещо частіше вважають своїх представниць досвідченими, що може бути наслідком більшої уваги до фактичних трудових досягнень і процесів навчання, тоді як чоловіки оцінюють досвід трохи помірніше.

За шкалою «не може бути гарним командиром - може бути гарним командиром» середні значення становлять 5,4 у жінок і 5 у чоловіків; жінки більш переконані у командирському потенціалі своїх представниць, тоді як чоловіки демонструють дещо стриманіший погляд. Це може відображати як віру жінок у лідерські компетенції, так і наявність залишків стереотипної недовіри у частини чоловіків щодо жінок у керівних військових ролях.

За шкалою «не може зробити кар'єру в армії - може зробити кар'єру в армії» жінки оцінили 5,7, чоловіки - 5,4; обидві групи позитивно ставляться до можливості кар'єрного зростання жінок, проте жінки демонструють більш оптимістичний погляд. Це узгоджується з ідеєю гендерної підтримки та очікуванням змін у структурі військових кар'єр.

За шкалою «неефективна як військовослужбовець - ефективна як військовослужбовець» середні значення 5,4 у жінок і 5,3 у чоловіків вкладаються в позитивну зону, що свідчить про загальне визнання ефективності жінок у виконанні військових обов'язків; різниця між статями мізерна, отже ефективність сприймається як загальна характеристика незалежно від статі респондента.

За шкалою «не вміє знаходити спільну мову з чоловіками - вміє знаходити спільну мову з чоловіками» показники 5,5 у жінок та 5,7 у чоловіків

показують, що обидві групи впевнені: жінки добре ладнають із чоловічим складом підрозділів. Невелика різниця в оцінках лише свідчить про те, що чоловіки дещо частіше відзначають цю здатність, і це може бути пов'язано з їхнім власним досвідом взаємодії з жінками на службі.

За шкалою «слабка - сильна» жінки оцінили 5,4, чоловіки - 5,1; обидва бали в позитивній зоні, але жінки дають вищу оцінку силі своїх представниць, що відображає їхнє глибше усвідомлення внутрішньої стійкості та ресурсів, необхідних для служби.

За шкалою «несмілива - смілива» середні показники становлять 5,5 у жінок і 5 у чоловіків; жінки помітно вище оцінюють сміливість жінок-військових, тоді як чоловіки оцінюють її помірно. Різницю можна пояснити тим, що жінки ближче бачать прояви мужності у службі, тоді як чоловіки можуть мати суворіші критерії сміливості, пов'язані з бойовим контекстом.

За шкалою «нерішуча - рішуча» жінки дали 5,5, чоловіки - 5,4; обидві групи визнають рішучість як характерну рису, різниця незначна, що говорить про консенсус щодо одночасної компетентності й впевненості жінок у професійних рішеннях.

За шкалою «байдужа - чуйна» жінки оцінили 5, чоловіки - 5,3; обидві оцінки є позитивними, але чоловіки вбачають у жінках більше чуйності. Це відповідає очікуваній соціальній схемі, де жінка асоціюється з емпатією, а чоловіки більш схильні підкреслювати цей аспект.

За шкалою «жорстка - м'яка» жінки дали 5, чоловіки - 5,3; обидві оцінки лежать у зоні «швидше позитивна», але чоловіки вважають жінок трохи м'якшими. Така оцінка може відображати потребу в балансі між вимогливістю та гуманністю у військовій ролі, яку респонденти відносять до жінки.

За шкалою «ненадійна - надійна» жінки оцінили 5,7, чоловіки - 5,2; істотна різниця тут показує, що жінки особливо підкреслюють надійність жінок-військових, тоді як чоловіки також визнають надійність, але менш акцентовано. Це може свідчити про високу внутрішню довіру жінок до своїх колег та про сприйняття жіночої відповідальності як ключового ресурсу.

За шкалою «несамостійна - самостійна» жінки дали 5,7, чоловіки - 5,5; обидві групи бачать у жінках самостійність, причому жінки дещо більше підкреслюють цей аспект, імовірно внаслідок власного уявлення про необхідність автономії у складних професійних обставинах.

За шкалою «безвідповідальна - відповідальна» середні значення складають 5,3 у жінок і 5,4 у чоловіків свідчать про те, що обидві групи однозначно сприймають жінок-військовослужбовців як відповідальних. Такі близькі значення фактично демонструють спільне бачення респондентів, а невелика різниця між ними не має суттєвого значення й може пояснюватися лише індивідуальними варіаціями оцінювання.

За шкалою «нещаслива - щаслива» жінки оцінили 5,1, чоловіки - 5,4; обидві оцінки позитивні, чоловіки трохи більш оптимістично ставляться до добробуту жінок у війську, натомість жінки дають трохи нижчу оцінку, що може відображати реалії емоційного навантаження та складність поєднання професійних і сімейних обов'язків.

За шкалою «несправедлива - справедлива» жінки дали 5,5, чоловіки - 5,2; це вказує на те, що жінки більше переконані в справедливості поведінки та ставлення жінок-військових, тоді як чоловіки менш акцентують цей аспект. Вищі оцінки жінок можуть бути пов'язані з їхнім очікуванням етичності в професії.

За шкалою «непорядна - порядна» середні значення становлять 5,1 у жінок та 5,4 у чоловіків; обидві групи схильні вважати жінок порядними, при цьому чоловіки оцінили цей аспект трохи вищим балом - можливо, через асоціацію дисципліни та етичних норм із військовою службою.

За шкалою «неввічлива - ввічлива» середні показники однакові - 5,4 у жінок і 5,4 у чоловіків; консенсус вказує на уявлення про ввічливість як частину професійної культури та міжособистісної компетенції жінок у військовому середовищі.

За шкалою «непатріотично налаштована - патріотично налаштована» спостерігаються найвищі середні значення: 6,1 у жінок та 5,9 у чоловіків. Такий

результат чітко демонструє, що патріотизм є центральною характеристикою образу жінки-військовослужбовця; вищі показники у жінок можуть бути пов'язані з їхньою більшою емоційною залученістю й акцентом на ціннісній мотивації служби в умовах тривалої загрози державній безпеці.

Як висновок, кожен диференціал демонструє загальну позитивну оцінку жінки-військовослужбовця з незначними, але системними гендерними відмінностями: чоловіки дещо частіше акцентують зовнішні характеристики, тоді як жінки - професійні й вольові якості, надійність і патріотизм. Ці відмінності відображають як соціокультурні уявлення, так і особистий досвід респондентів, і є цінним матеріалом для подальшого інтерпретативного аналізу та практичного впровадження результатів.

2.3. Практичне впровадження результатів

Результати проведеного дослідження мають важливе практичне значення, оскільки можуть бути використані для покращення взаємодії у змішаних військових підрозділах, підвищення рівня взаєморозуміння між військовослужбовцями та розвитку більш об'єктивного ставлення до жінок у Збройних силах України. Отримані дані дозволяють створювати навчальні матеріали, проводити просвітницьку роботу та формувати більш здоровий психологічний клімат у військовому середовищі. На основі дослідження була розроблена тематична лекція, яку можна використовувати під час навчання військовослужбовців, зокрема в рамках курсів з соціальної психології, гендерної психології або у системі професійної підготовки особового складу.

Проведене дослідження показало, що більшість респондентів - як чоловіки, так і жінки - загалом позитивно оцінюють жінок-військовослужбовців. Вони приписують їм такі якості, як відповідальність, професійність, вміння взаємодіяти з іншими, психологічну стійкість і здатність виконувати складні завдання. Близькість оцінок чоловіків і жінок свідчить про те, що гендерні відмінності у сприйнятті поступово зменшуються, а ставлення

до жінок у війську стає більш рівним. Ці результати важливі, оскільки дають можливість будувати навчальні програми, що спрямовані на підтримку конструктивної взаємодії у змішаних підрозділах.

Одним із головних напрямів практичного впровадження результатів є створення навчальної лекції, яка базується на отриманих уявленнях військовослужбовців. Така лекція може допомогти слухачам краще зрозуміти, як формуються соціальні уявлення, чому виникають стереотипи та як вони впливають на поведінку у військовому колективі. У змісті лекції можна розкрити основні поняття соціальної психології, навести приклади сучасного сприйняття жінок у військових структурах та пояснити, як позитивне чи негативне ставлення впливає на командну роботу. Особлива увага може бути приділена аналізу отриманих у дослідженні показників семантичного диференціалу, які демонструють позитивні тенденції у ставленні до жінок-військових.

Під час практичного використання матеріалу важливо звертати увагу на ті якості, які респонденти оцінили найвище. Наприклад, жінок-військовослужбовців сприймають як дисциплінованих, відповідальних і здатних до конструктивної взаємодії. Цей факт можна використовувати як основу для тренінгів, спрямованих на покращення комунікації в підрозділах. На тренінгах особовий склад може розглядати типові ситуації з військової служби, обговорювати можливі труднощі у змішаних групах та шукати найкращі рішення для їх подолання. Це допоможе військовослужбовцям краще розуміти одне одного та навчитися ефективніше співпрацювати.

Важливою частиною практичного впровадження є робота з командирами різних рівнів. Вони задають тон взаємодії в підрозділах, визначають норми поведінки та впливають на психологічний клімат. Результати дослідження можуть стати основою для підготовки командирів до управління змішаними колективами, зокрема до того, як попереджати конфлікти, уникати гендерних упереджень і підтримувати рівноправне ставлення до всіх підлеглих. На навчальних заняттях командири можуть знайомитися з типовими проблемами,

які виникають у колективах із різною статевою структурою, та вчитися формувати об'єктивні критерії оцінювання професійних якостей.

Отримані дані також можуть використовуватися у роботі військових психологів. На основі дослідження можна розробити програми психологічної просвіти, які будуть спрямовані на зменшення стереотипних уявлень, підвищення толерантності та розвиток культури професійної взаємодії. Психологи можуть проводити консультації, групові заняття або інформаційні зустрічі, на яких обговорюватимуться питання гендерної рівності та особливості служби жінок у війську. Позитивні результати за більшістю шкал семантичного диференціалу дозволяють упевнено говорити про зміну суспільних уявлень, що створює сприятливі умови для подальшої психопросвітницької роботи.

Ще одним напрямом застосування результатів є включення матеріалів дослідження до освітніх програм закладів вищої військової освіти. Майбутні офіцери мають розуміти сучасні тенденції у військовому середовищі, знати, як працюють механізми соціального сприйняття, та бути готовими керувати підрозділами, у яких служать жінки. Результати дослідження можуть бути використані під час вивчення дисциплін, пов'язаних із соціальною психологією, психологією груп і гендерними аспектами військової служби. Це сприятиме формуванню професійного, зваженого та об'єктивного погляду на участь жінок у сучасному війську.

Таким чином, практичне впровадження результатів дослідження може здійснюватися в кількох напрямках: у навчальному процесі, у тренінговій діяльності, у підготовці командирів і в роботі військових психологів. Результати дослідження підтверджують, що соціальні уявлення військовослужбовців про жінок є переважно позитивними, а тому створюються сприятливі умови для подальшого розвитку рівноправної взаємодії та формування здорового психологічного клімату у змішаних підрозділах. Використання отриманих даних допоможе покращити командну роботу,

зменшити вплив упереджень і підвищити ефективність виконання службових завдань у сучасних умовах військової служби.

ВИСНОВКИ

Результати проведенного теоретичного та емпіричного дослідження дали можливість дійти наступних висновків:

1. У ході теоретичного аналізу було встановлено, що соціальні уявлення формуються під впливом культурних норм, професійного середовища та попереднього досвіду взаємодії. У військовому середовищі вони набувають особливого значення через ієрархічність структури, колективний характер завдань і підвищену відповідальність. Традиційний образ військовослужбовця довгий час асоціювався здебільшого з чоловічою роллю, проте сучасні умови служби та активне збільшення кількості жінок у підрозділах поступово змінюють ці уявлення.

2. Теоретичний огляд показав, що формування уявлень про жінок-військовослужбовиць залежить від таких чинників, як рівень взаємодії між статями в підрозділі, досвід спільного виконання службових завдань, рівень гендерної культури, а також вплив соціальних стереотипів. На сприйняття також впливають умови служби, доступ до професійного розвитку та ступінь підтримки з боку командування.

3. Емпіричне дослідження за методикою семантичного диференціалу, у якому взяли участь 92 військовослужбовці (46 жінок і 46 чоловіків), показало

переважно позитивні уявлення про жінок у військових підрозділах. Середні показники за більшістю шкал розташовані у зоні позитивного ставлення, що свідчить про визнання професійності, відповідальності, комунікабельності та здатності жінок ефективно виконувати службові обов'язки.

4. Порівняння оцінок чоловіків та жінок показало мінімальні відмінності між групами. Це вказує на відсутність суттєвих суперечностей у сприйнятті ролі жінок у війську. Обидві групи демонструють схожі позиції щодо професійних і особистісних характеристик жінок-військовослужбовиць. Така узгодженість уявлень може бути зумовлена однаковими умовами служби, високим рівнем командної взаємодії та спільним досвідом виконання завдань в умовах воєнного стану.

5. Отримані результати мають практичну цінність. На їхній основі може бути розроблений навчальний матеріал для підрозділів у формі лекційного заняття з соціальної або гендерної психології. Такий формат сприятиме підвищенню рівня інформованості військовослужбовців щодо особливостей змішаних колективів, зниженню упередженості та покращенню взаєморозуміння. Дані дослідження також можуть бути використані у роботі військових психологів і командирів для зміцнення соціально-психологічного клімату.

6. Перспективи подальших наукових досліджень полягають у розширенні вибірки, диференціації за типами підрозділів і посадами, аналізі динаміки уявлень у процесі служби, а також у розробці програм підтримки та корекції соціальних уявлень у військовому середовищі. Додатково актуальним напрямом є дослідження впливу бойового досвіду на формування ставлення до жінок у змішаних колективах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Eagly A. H., Wood W. Social Role Theory of Sex Differences. The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies. 2016
2. Блинова О. Поняття «стереотип» у просторі наукових категорій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1 . С. 7–11.
3. Бойко О. Гендерні аспекти військової служби в Україні: виклики та перспективи. *Держава і право*. 2021.
4. Вихор С., Топоренко, О. Шляхи інтеграції жінки у збройні сили України: педагогічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 16. С. 282–204.
5. Гендерна політика у Збройних силах України: проблеми теорії та практики: монографія. Заг. ред. О. Олійника. Київ: Мін-во оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітарних. проблем Збройних сил України, 2012. 334 с.
6. Гендерна політика у секторі безпеки і оборони України: аналіт. доп. / за ред. Н. Грицяк. Київ, 2020. 120 с.
7. Гендерна рівність і сектор безпеки в Україні : збірник матеріалів. Київ, 2021.

8. Герасименко Г. Гендерні стереотипи у Збройних силах України: соціально-психологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2019.
9. Горностай П. Соціальна роль і соціальна ідентичність особистості. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2007. 216 с.
10. Жінки в Збройних Силах України: статистика та виклики // Міністерство оборони України. Київ, 2021.
11. Жінки і чоловіки на службі в Збройних силах України : аналітичний звіт. Київ: Міністерство оборони України. UN Women, 2020.
12. Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики Дубчак Наталія Іванівна. *Стратегічні пріоритети*. №4(9), 2008 р.
13. Жінки, мир, безпека: Національний план дій України на виконання Резолюції РБ ООН 1325. Київ, 2020.
14. Журавльова О. Гендерна ідентичність жінок-військових в умовах збройного конфлікту. *Соціальна психологія*. 2022.
15. Калагін Ю. Стереотипи військовослужбовців-жінок про армію та військову службу. *Грані*. 2014. Вип.2. с. 112–117.
16. Кісь О. *Жінка в традиційній та сучасній українській культурі*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012.
17. Кліменко Н. Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні. *Економіка та держава*. 2014. Вип. 5. С. 116–119.
18. Кравченко Т. Образ жінки-військовослужбовиці в українських медіа. *Комунікації та медіадослідження*. 2020.
19. Кравчук О. Соціальні уявлення як психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2013. Вип. 114. С. 103-106.
20. Куценко В. Гендерний аспект у сучасній військовій справі. *Вісник СевНТУ. Сер. Соц. філософія*. 2012. Вип. 126. – С. 77- 85.

21. Малес Л. Гендерні ролі та стереотипи в умовах військового конфлікту. 2018.
22. Марценюк Т. *Гендер для всіх. Виклик стереотипів*. Київ: Основи, 2017.
23. Оніщенко Н. Гендерні стереотипи у професійній діяльності військовослужбовців. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка*. 2020.
24. Павленко В. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ: Академвидав, 2017. 256 с.
25. Петренко І. Вплив гендерних стереотипів на міжособистісні відносини у військових колективах. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018.
26. Романенко О. Соціальні уявлення як об'єкт психологічного дослідження в теоретичних схемах західної соціальної психології. *Право і безпека*. 2005. Вип.5. С. 193–197.
27. Синявська О., Тимченко Н., Тимошенко Л. Щодо захисту прав жінок військовослужбовиць в умовах російсько-української війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. Вип. 38. С. 109–115.
28. Спіріна Т., Грицуняк І. Військовослужбовці-жінки: виклик стереотипам. Збірка наукових праць «Педагогічні науки». 2019. С. 189–192.
29. Стан реалізації у Збройних Силах України гендерної політики держави: аналіт. звіт за результ. соціол. дослідж. (заключний). НДЦ ГП ЗС України; викон. О. Шевчук, В. Михайлов, О. Дєточка. Київ: 2020. 61 с.
30. Титаренко Т. Соціальна психологія особистості. Київ: Каравела, 2019.
31. Храбан Т. Жінка в армії: гендерна стереотипізація у військово-професійному середовищі. *Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2022. nr 2 (5). С. 93–102.
32. Храбан Т., Вигівська О. Вплив військового середовища на гендерно-стереотипні уявлення чоловіків-військовослужбовців

(психолінгвістичний аспект). *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. №2 (72). С. 136–143.

33. Шевченко Л. Соціально-психологічні бар'єри професійної самореалізації жінок у військовій сфері. *Проблеми сучасної психології*. 2019.

Соціальні уявлення про жінок-військовослужбовців ЗСУ

Шановний респонденте, просимо Вас взяти участь у науковому дослідженні, що проводиться в межах магістерської роботи і присвячене вивченню особливостей соціальних уявлень про жінку-військовослужбовця. Дослідження анонімне. Правильних і неправильних відповідей тут немає. Тому будьте, будь ласка, щирими.

Стать: 1) жіноча; 2) чоловіча Вік _____ років

Завдання. За 7-бальною шкалою (де показник 1 – максимально виражений показник зліва, 7 – максимально виражений показник справа, 4 – щось середнє) оцініть образ жінки-військовослужбовця:

Немолода	1 2 3 4 5 6 7	Молода
Неприваблива	1 2 3 4 5 6 7	Приваблива
Несексуальна	1 2 3 4 5 6 7	Сексуальна
Неохайна	1 2 3 4 5 6 7	Охайна
Погане здоров'я	1 2 3 4 5 6 7	Хороше здоров'я
Не користується повагою серед жінок	1 2 3 4 5 6 7	Користується повагою серед жінок
Не користується повагою серед чоловіків	1 2 3 4 5 6 7	Користується повагою серед чоловіків
Не користується повагою командирів	1 2 3 4 5 6 7	Користується повагою командирів
Займається не своєю (нежіночою) справою	1 2 3 4 5 6 7	Займається своєю справою
Не може бути гарною дружиною та матір'ю	1 2 3 4 5 6 7	Може бути гарною дружиною та матір'ю
Служить у тилкових підрозділах	1 2 3 4 5 6 7	Служить на передовій
Має низьку зарплату		Має високу зарплату
Нерозумна	1 2 3 4 5 6 7	Розумна
Недосвідчена	1 2 3 4 5 6 7	Досвідчена
Не може бути гарним командиром	1 2 3 4 5 6 7	Може бути гарним командиром
Не може зробити кар'єру в армії		Може зробити кар'єру в армії
Неефективна як військовослужбовець		Ефективна як військовослужбовець
Не вміє знаходити спільну мову з чоловіками	1 2 3 4 5 6 7	Вміє знаходити спільну мову з чоловіками
Слабка	1 2 3 4 5 6 7	Сильна
Несмілива	1 2 3 4 5 6 7	Смілива
Нерішуча	1 2 3 4 5 6 7	Рішуча
Байдужа	1 2 3 4 5 6 7	Чуйна
Жорстка	1 2 3 4 5 6 7	М'яка
Ненадійна	1 2 3 4 5 6 7	Надійна
Несамостійна	1 2 3 4 5 6 7	Самостійна
Безвідповідальна	1 2 3 4 5 6 7	Відповідальна
Нещаслива	1 2 3 4 5 6 7	Щаслива
Несправедлива	1 2 3 4 5 6 7	Справедлива
Непорядна	1 2 3 4 5 6 7	Порядна
Неввічлива	1 2 3 4 5 6 7	Ввічлива
Непатріотично налаштована	1 2 3 4 5 6 7	Патріотично налаштована